

ELS MEUS PRIMERS VIATGES PER ESPANYA

Vernon H. Heywood

Una atractiu recorregut a càrrec d'un dels botànics més influents del segle XX

Les circumstàncies de treball en el camp de la botànica en Espanya han canviat radicalment des de la meua primera introducció en aquest país el 1947. Aleshores, Espanya encara estava refent-se de la guerra civil que havia destrossat el país i, sota la dictadura de Franco, es trobava en gran part aïllada de la resta del món. Mantenia, naturalment, contactes amb els seus veïns immediats, França i Portugal, però les relacions amb les democràcies occidentals eren tenses i hi regnava un clar sentiment de xenofòbia. Pel que fa al Regne Unit, el 1947 es va veure enfrontat a dificultats enormes per a acomodar-se a la situació de postguerra, amb gran part de la indústria destruïda o danyada i el racionament de menjar encara en funcionament (i que continuaria molts anys més).

La ciència botànica en Espanya, com en la resta d'Europa, havia decaïgut, com vaig explicar en un altre

lloc (Heywood, 2002), i la llarga revifada que hi seguiria en les dècades següents a penes havia començat.

Els inicis de la meua primera visita a Espanya van ser com segueix. Jo estudiava botànica a la Universitat d'Edimburg amb el catedràtic Sir William Wright Smith, que exercia els càrrecs de *regius professor* de botànica de la Universitat, *regius keeper* del Reial Jardí Botànic, botànic reial d'Escòcia i professor de botànica de la Reial Societat d'Horticultura. De fet, el Departament de Botànica estava situat al Reial Jardí Botànic, cosa que era molt profitosa per als estudiants interessats en taxonomia i botànica sistemàtica, matèries en què Sir William Wright Smith era una eminència mundial, ja que tots els recursos i les col·leccions de plantes del Jardí estaven a la nostra disposició.

En aquella època jo no tenia cap interès especial per Espanya, però quan el 1947 el Dr. Paul Giuseppi, un

© Fotos article: Vernon H. Heywood

Vista general de Cazorla i de la Serra amb les ruïnes, 1948. En aquells temps Cazorla, la Carcacena romana, era poc més que un poble gran, encara que el 1813 havia rebut el títol de "Muy Noble y Real Ciudad" de les Corts de Cadis per la seua lleialtat durant la guerra del Francès.

cirurgià de Felixstowe i especialista de renom en plantes alpines, va contactar amb Sir William buscant algun estudiant jove perquè l'acompanyara a un viatge a Espanya a recol·lectar algunes de les rareses que s'hi havien cultivat abans de la guerra, jo vaig ser l'alumne nomenat i no vaig deixar escapar l'oportunitat. Després d'aprendre a conduir ràpidament, el 24 de juny de 1947 vam eixir amb cotxe cap a Espanya travessant França, juntament amb Herbert Cowley, un conegut editor de revistes de jardineria.

Vaig publicar un relat d'aquest viatge en la *Journal of the Royal Horticultural Society* el 1948 (Heywood, 1948). Llavors jo tenia dinou anys i abans només havia estat a l'estranger una vegada, a Suècia, el 1946, de manera que la meua primera introducció a la Mediterrània va ser bastant traumàtica. Hi havia molt poques publicacions sobre viatges a Espanya en el període de postguerra: *The Fabled Shore* de Rose Macaulay, el clàssic llibre de viatges sobre el seu recorregut amb cotxe per les costes espanyoles va ser publicat per primera vegada el 1949, i el seu viatge no sols és anàleg al nostre en alguns aspectes, sinó que ben bé potser van tindre lloc el mateix any.¹ *The Face of Spain* de Gerald Brenan va aparèixer el 1950 i *South from Granada*, el 1957. Els clàssics de literatura de viatges sobre Espanya eren *A Handbook for Travellers in Spain* (1845) de Richard Ford, *The Bible in Spain* (1843) de George Burrow, i *Voyage en Espagne* (1845) de Théophile Gautier.

El viatge a través de França va ser emocionant, però ardu, ja que les carreteres estaven en un estat de reformes terrible, molts ponts estaven destruïts, i el país patia una dura escassetat d'aliments. D'altra banda, hi havia poc trànsit i conduir per les rectes carreteres principals vorejades de plàtans (*Platanus*) va ser una experiència alegre. Per fi, el segon dia vam arribar a la frontera espanyola d'Hendaia i la vam creuar cap a Irun, que no era precisament la ciutat més bonica del món, però va representar l'inici de la meua història d'amor amb aquell país. El contrast era notable: les botigues eren plenes de productes, sobretot menjar, incloent-hi salsitxa, xoriço i pernil, que suposaven una experiència

completament nova després de les privacions en la vida a la Gran Bretanya en temps de guerra.

A poqueta nit, després d'haver travessat els Pirineus, vam arribar al desgavellat poble de Montenegro de Cameros, prop de la serra d'Urbión, a la província de Sòria. Tots els habitants van eixir a veure'ns. No podíem trobar cap lloc on allotjar-nos i vam acabar dormint en el terra de la casa d'un metge que hi havia estat desterrada després de la guerra civil. Abans, però, ens vam haver d'enfrontar al cap de la policia local, molt recelós de la nostra presència allà, especialment quan li vam explicar la raó de la nostra visita. Per alguna maniobra estranya, Giuseppi va acabar assegut en el despatx del cap de la policia amb aquest dret davant seu.

L'endemà, a trenc d'alba, vam aconseguir llogar dos guies locals i tres mules, i la nostra herborització va començar quan iniciàrem l'ascens a l'Urbión. Entre les plantes que hi vaig advertir i recollir, hi havia una varietat

nana de *Digitalis purpurea* i espigues de *D. parviflora*, que, mirant enrere, van alimentar el meu interès posterior per aquest gènere. Després de l'Urbión vam pujar l'impressionant pic de la serra de Moncayo (2.316 m), amb el seu revestiment d'alzinars, rouredes i fagedes. Entre les plantes observades a uns 2.000 m hi havia la *Sempervivum vicentei*, *Saxifraga cuneata*, l'endèmica *Viola montcaunica* i el que, segons que vaig saber més tard, era un grup híbrid de *Digitalis purpurea* subsp. *purpurea* i subsp.

thapsi. També hi vaig trobar una varietat nana de margarida amb rajos del color del poncem que vaig identificar com a *Tanacetum (Chrysanthemum) pallidum* o el que Willkomm va anomenar *Pyrethrum hispanicum* en el seu *Prodromus*. Un nou estudi d'aquesta planta i d'altres espècies relacionades com el *Pyrethrum radicans* de Sierra Nevada em van dur a investigar el grup sencer i a identificar el gènere *Leucanthemopsis*, del qual vaig publicar, més tard, una notícia en els *Anales del Jardín Botánico de Madrid* (Heywood, 1954a, 1975).

De vesprada va haver-hi pluges fortes, tronades i pedres grosses com unes nous, i en la tempesta ens vam perdre, ja que els guies havien tirat endavant amb les mules agafant una dreuera, però finalment vam tro-

«LES BOTIGUES EREN PLENES
DE PRODUCTES, SOBRETOT
MENJAR, INCLOENT-HI SALSITXA,
XORIÇO I PERNIL, QUE
SUPOSAVEN UNA EXPERIÈNCIA
COMPLETAMENT NOVA DESPRÉS
DE LES PRIVACIONS EN LA VIDA
A LA GRAN BRETANYA EN TEMPS
DE GUERRA»

1. Macaulay va escriure que "durant els mesos d'estiu que vaig passar en la Península a penes hi vaig trobar viatgers compatriotes, i vaig veure només un cotxe britànic, i això va ser al final". Nosaltres vam tenir la mateixa experiència.

Pinguicula vallisnerifolia, Cueva de la Magdalena, 1948. Seguits per una processó de tafaners vam pujar els vessants rocallosos sobre el poble cap a la cova de la Magdalena, en els sostres i les parets de tosca de la qual sabíem que creixia la rara *Pinguicula vallisnerifolia*.

bar el camí de tornada a Montenegro, on tot el poble estava esperant per a veure'ns.

El mal oratge va continuar i uns remolins de núvols de pols blanca ens van fer desistir de l'intent d'arribar a Albarrasí (Terol). Vam continuar cap a Madrid passant paisatges espectaculars i pobles com Jadraque, amb el seu antic castell, i Tembleque (Toledo), amb la seua Plaça Major típicament manxega. Un dels objectius principals del nostre viatge era visitar la serra de Cazorla, així que vam enfilar cap al sud de Madrid i després, a través de la Meseta i pel congost de Despeñaperros, vam arribar a la província de Jaén.

Serpentejant pels interminables paisatges d'oliverars i els pobles de Torreperogil i Peal de Becerro, amb les seues manufactures d'oli d'oliva, pitera i espart, vam arribar a Cazorla, pintoresc poble de muntanya, a l'ombra de la Peña de los Halcones i dominat per les seues fortaleses, el castell de La Yedra (de Las Cuatro Esquinas), d'origen romà, però fortificat temps després pels musulmans, i el castell de Salvatierra, d'origen musulmà. En aquells temps Cazorla, la Carcacena romana, era poc més que un poble gran, encara que el 1813 havia rebut el títol de "Muy Noble y Real Ciudad" de les Corts de Cadis per la seua lleialtat durant la guerra del Francès. Era, i encara és, un poble llaurador, i en aquella època no estava gens acostumat a visitants estrangers, i menys encara turistes. També era conegut pels extensos boscos d'alzines, pins blancs i pinasses

de la serra contigua, avui reconeguda com a part del parc natural de les serres de Cazorla, Segura i Las Villas, l'àrea protegida més gran d'Espanya. Era conegut, així mateix, per ser el lloc on naix el riu Guadalquivir, en La Cañada de las Fuentes, a uns 1.330 m d'altitud. La serra acull una fauna molt rica, incloent-hi diverses espècies de caça major (ungulats com la cabra hispànica, el cérvol, la daina, el mufló i el senglar), i molts ocells rapinyaires, incloent-hi el trencalòs (*Gypaetus barbatus*), que encara sobrevivia com a nadiu durant la nostra visita, tot i que va ser exterminat al principi dels anys 80 i actualment està en fase de reintroducció, l'àguila reial, el falcó pelegrí, l'àguila marcenca, l'àguila calçada, l'aufrany, l'àguila perdiguera, l'aligot comú, el voltor, l'astor, el xoriguer, el duc, el gamarús i l'òliba.

Però era la flora el que ens havia dut a les muntanyes i els cims de Cazorla. Durant la dècada del 1940 i alguns anys més, la flora increïblement rica de la serra de Cazorla era coneguda principalment gràcies a les expedicions dels botànics i recol·lectors francesos Gandoger i Reverchon. L'abat Michel Gandoger (Hervier, 1905, 1906, 1907) va ser el primer botànic a visitar la zona el 1902 i 1903 i va descobrir l'emblemàtica *Viola cazorensis*, però les primeres recol·leccions a gran escala les va fer Elisée Reverchon (Pau, 1904-07) durant les seues excursions botàniques al sud d'Espanya entre els anys 1900 i 1906. Les conclusions de les investigacions de Reverchon, les va publicar l'abat Hervier en col·laboració amb altres botànics, notablement Degen i Debaux, i, encara que foren criticats durament per Pau en el seu notori *Cartas a un botánico* (Cuatrecasas, 1929), van establir l'única base de coneixement que tenim de la flora d'aquest territori fins als meus propis estudis des del 1947. Més tard van fer algunes recol·leccions menors José Cuatrecasas (que va escriure la seua tesi doctoral sobre el proper massís de Mágina (Cuatrecasas, 1929)), Martín Bolaños, A. J. Wilmott i Charles Lacaïta. El guardabosc en cap de la província de Jaén, Enrique Mackay, que coneixeria l'any següent a Cazorla on vivia després de jubilar-se, va publicar un fullet, *La sierra de Cazorla bajo su aspecto forestal* (Mackay, 1917), que conté informació útil sobre temes de repoblació forestal i la història del cultiu en la serra, a més d'una descripció general del territori.

Tornant a la narració, la nostra arribada a Cazorla va provocar un interès i una diversió considerables entre la gent del poble, que no sols s'arregleraven per no perdre detall de nosaltres ni del nostre cotxe carregat fins a dalt, sinó que també ens seguien allà on anàrem, a l'interior de botigues i fins i tot dins de l'hotel on ens

allotjàvem, l'Hotel Betis, a la plaça principal, de forma ovalada, la Corredera, coneguda popularment com El Huevo. Seguits per una processó de tafaners vam pujar els vessants rocallosos sobre el poble cap a la cova de la Magdalena, en els sostres i les parets de tosca de la qual sabíem que creixia la rara *Pinguicula vallisneriifolia*. Tot seguit reproduesc la descripció original que vaig fer de la nostra trobada amb aquest estrany endemisme:

[...] per damunt dels grisos cingles verticals sobre la cova de la Magdalena, un agradable torrent vessava en un rierol. Creixent amb exuberància en la calor humida, *Pinguicula vallisneriifolia* penjava sobre la boca de la cova i les parets de roca circumdants amb cortines verdes de clares fulles llargues semblants a cintes. Aquestes fulles, que sovint feien uns 30 cm de llarg, són fantàstiques, gairebé un malson botànic, penjades en manolls, i les flors, en forma d'esperó, són excepcionalment grans i blaves. Es reproduïen mitjançant petits bulbs, cosa inesperada en aquest gènere, que n'explica el creixement compacte; possiblement en un hàbitat tan especialitzat l'hàbit de producció de llavors s'ha perdut, en gran part. Més tard vam buscar llavors i no en vam trobar, ja que totes les llavors devien haver desaparegut per una pedregada que va trencar gairebé tots els vidres de les finestres de Cazorla.

Malgrat que els nostres intents de cultivar aquesta espècie insectívora singular i cridanera van ser un fracàs, posteriorment s'ha cultivat amb èxit encara que és molt difícil de mantindre.

De vesprada ens vam passar una hora discutint el preu de lloguer d'unes quantes mules (ja que el nostre cotxe no era adequat per al transport per la muntanya), però el matí següent, l'1 de juliol de 1947, els animals ens estaven esperant, ja carregats de grans barres de pa. La nostra ruta ens va dur a través de La Iruela, el castell de la qual és un dels més espectaculars d'Espanya, cap al Gilillo (1.847 m), en els vessants del qual vam veure per primera vegada la *Viola cazorensis* en les roques calcàries. Aquest petit arbust amb tiges esveltes de color rosa, cobert amb fulles semblants al ginebre, de les axil·les de les quals sorgeixen llargues tiges, produeix flors simples d'un rosa puríssim i és, per a mi, i encara avui, després de tota una vida d'estudiar la botànica en diverses parts del món, una de les plantes més belles del món. Es diu que quan Gandoger va trobar aquesta espècie per primera vegada, es va llevar el barret i va fer una reverència, tot dient: "*Madame, je t'adore!*". Evidentment, un home de bon gust. Al seu torn, l'abat Hervier, en el seu comentari sobre la *Viola cazorensis* en el catàleg sobre les plantes recollides per

El guia de l'expedició junt amb un notable exemplar de *Verbascum hervieri* (Serra de Cazorla, 1948).

Reverchon que va publicar en el *Bulletin de l'Académie Internationale de Géographie Botanique*, incloïa, enganxat a la pàgina corresponent de cada exemplar, un paperet amb la reproducció del color de les flors, de tan extraordinari com és. De fet, les flors varien de color del carmí al rosa clar amb taques de carmí intens o bé monocromàtic, i n'he recollit una variant de flors blanques, però normalment les flors són d'un color rosa d'allò més exquisit.

En una de les clarianes dels boscos de pinassa, ens vam trobar el sorprenent *Verbascum hervieri*, una de les més inconfusibles d'aquest gènere, amb grans formacions en roseta, amb fulles sedoses i una tija de color caoba, glabra i més o menys sense fulles, que es ramifica més amunt en una cridanera inflorescència piramidal amb les flors grogues mantingudes per separat. És una planta d'allò més cridanera que pot arribar a fer més de 3 m d'alçària.

Una altra de les rareses de Cazorla és l'*Hormatophylla (Ptilotrichum) reverchonii*, que creix en la superfície dels cingles verticals al peu del congost del

Patio de los Leones, Alhambra, Granada 1948. No resulta difícil imaginar la impressió que el fabulós palau de l'Alhambra i els jardins del Generalife, amb els pics coberts de neu de Sierra Nevada en la distància van causar en aquell estudiant de vint anys.

Salto de los Órganos, dominat pels seus cims com uns tubs d'orgue. Forma un arbust menut amb rosetes terminals de fulles platejades en forma d'espàtula i grans capítols de vistoses flors blanques en abundància. Mentre els nostres guies feien la migdiada a l'ombra, jo em vaig dirigir cap al fons del barranc a ple sol i allà, des del llit del riu, sota els torrents d'aigua que queien en cascada, veia les fulles platejades i el rizoma negre temptadorament fora de l'abast en les parets de roca calcària. En aquella època en el camp es calçava botes d'escalada adequades, amb claus d'alpinista, i no botes de sola de goma o sabatilles, i així, ajudat per una vella branca i ascendint amb dificultat per les roques, vaig aconseguir fer caure uns quants capítols amb fruit dels quals vam extraure llavors que més tard es van cultivar en el Reial Jardí Botànic d'Edimburg i van créixer en el cèlebre jardí de roques.

**«ES DIU QUE QUAN GANDOGER
VA TROBAR VIOLA CAZORLENSIS
PER PRIMERA VEGADA, ES VA
LLEVAR EL BARRET I VA FER UNA
REVERÈNCIA, TOT DIENT:
“MADAME, JE T'ADORE!”»**

La serra estava escassament poblada i de tant en tant hi trobàvem famílies de proscrits (maquis) que vivien en coves o cabanes de brossa. Eren atents i amables, encara que devíem ser una cosa estranya de veure, agenollats furgant la terra i traient plantes. Més tard vam fer una breu excursió a Sierra Mágina i vam passar la nit en la fonda del poble d'Albanchez de Úbeda, on ens van suggerir que entràrem el cotxe en la cuina, on quasi tot el poble estava reunit al voltant del foc. Entre les plantes que vam collir en els cingles de roca calcària de Mágina hi havia la *Saxifraga composii*, *S. erioblasta* i *Sarcocapnos integrifolia*.

Al sud de Granada, ens vam allotjar una nit en el convent de Sant Francesc, en el turó de l'Alhambra, que temps després es va convertir en el més sol·licitat de la cadena estatal de paradors nacionals. No resulta difícil imaginar la impressió que el fabulós palau de l'Alhambra i els jardins del Generalife, amb els pics coberts de neu de Sierra Nevada en la distància van causar en aquell estudiant de vint anys, ja saciat amb tantes coses vistes i experiències noves. Vam poder visitar els tresors de l'Alhambra, els seus patis i jardins sense la gentada de visitants que avui fan quasi impossible tenir-ne una bona perspectiva. Però Sierra Nevada, amb la seua rica flora, ens va cridar i vam emprendre el viatge en cotxe muntanya amunt per la carretera tortuosa, la més alta d'Europa, fins a l'alberg en Los Peñones de San Francisco, just per davall del pic de la Veleta (3.398 m). El gran vessant de pissarra que baixava fins a la vora de la carretera semblava un hàbitat inversemblant de plantes, però quan vam començar a explorar els amplis vessants coberts de còdols que hi havia al voltant de l'alberg

ens vam sorprendre de la diversitat d'espècies —*Dianthus brachyanthus*, *Arenaria granatensis*, *Anthyllis vulneraria* subsp. *pseudoarundana*, *Sempervivum minutum*, *Leucanthemopsis pectinata*, *Plantago nivalis*, *Hormathophylla purpurea*, *Eryngium glaciale*— que formava un jardí de morrena que seria l'enveja de molts especialistes en plantes alpines.

Sota una pila de neu que es fonia, la terra amarada d'aigua estava coberta de milers d'estrelles platejades de *Plantago nivalis*, estrella de les neus, resplendent a la llum del sol, i prop es trobava, gairebé en la mateixa abundància, l'encisadora *Viola crassiuscula* subsp. *nevadensis* amb fulles arrodonides. Mol-

tes d'aquestes plantes i unes altres que vam veure després són endèmiques de Sierra Nevada i avui estan encara catalogades en *Flora amenazada y endémica de Sierra Nevada* (Blanca, 2002), publicat recentment.

L'endemà vam pujar al pic més alt, el Mulhacén (3.482 m), i de camí ens vam aturar a la Laguna de las Yeguas, un circ glacial creat per erosió del gel durant el quaternari. Encara que avui es coneix sobretot perquè hi ha una pista d'esquí, el 1947 estava intacte i aïllat, un lloc de bellesa espectacular, amb la genciana alpina de flors blaves que creixia pels marges. Anàvem buscant la famosa camamil·la reial (*Artemisia granatensis*), que era molt apreciada (i encara ho és) com a herba medicinal i aromàtica. No hi vam reeixir gaire i en vam trobar només un miserable exemplar; estàvem recollint mostres de la saxífraga molsuda *Saxifraga nevadensis* i ens preparàvem per a tornar a la Laguna quan tres bandits d'aspecte més aviat ferotge, armats fins a les dents, van eixir de sobte de darrere d'unes roques. Deixant que el nostre guia espanyol parlamentara per a salvar per les nostres vides, ignorant els homes vam mirar atentament les plantes que havíem collit; però quan ens van apuntar amb un revòlver i ens van posar un ganivet amb fermesa a l'esquena, va quedar clar que no estaven per a romanços. Jo els vaig lliurar una carta de presentació que el professor Sir William Wright Smith m'havia donat i llavors vaig rebre una benvinguda impressionant com a Reial Mantenedor del Reial Jardí Botànic. Herbert Cowley va mostrar una targeta de visita i se les va apanyar per a fer la impressió que era un comte anglès. Aleshores vam compartir els nostres cigarrets britànics amb ells mentre ens escrivien amb dificultat un passaport que ens permetera pas lliure per la serra, que començava: "Sabemos por el tabaco que fuman que éstos son caballeros ingleses...". També ens van donar una mena de propaganda escrita (còpies al carbó) i una relació dels seus comptes financers, a partir dels quals quedava clar que eren proscrits (maquis) pertanyents a l'Exèrcit Guerriller d'Andalusia, Agrupació Guerrillera de Granada. Ens vam retirar a tota pressa a l'alberg, on el relat de la nostra aventura va provocar gairebé pànic entre la resta d'hostes, ja que els maquis eren coneguts aquells dies pel fet de segrestar polítics i civils innocents i demanar rescat per ells. El dia següent, quan vam eixir per a continuar la nostra excursió, ens acompanyava una escorta de la Guàrdia Civil armada amb rifles.

Sierra Nevada, amb la seua rica flora, ens va cridar i vam emprendre el viatge amb cotxe muntanya amunt per la carretera tortuosa, la més alta d'Europa, fins a l'alberg en Los Peñones de San Francisco, just per davall del pic de la Veleta (3.398 m).

De Granada ens vam dirigir al sud, a la costa subtropical de Motril i vam travessar Almeria, fins arribar a Múrcia, on vam pujar la serra de Carrascoy i hi vam trobar *Thymus murcicus*, pertanyent a la secció *Pseudothymbra* d'aquest gènere que era molt semblant a la *T. membranaceus* i estretament emparentat amb *T. longiflorus* (timó de flor llarga) que vam veure a Sierra Nevada. Més tard vam topiar amb el rar *T. funkii* fora de Sant Miquel de Salines. Aleshores el nostre viatge ens va dur a Xàtiva, on vam ascendir els vessants del castell buscant *Lapiedra martinezii*, i a València, on vaig conèixer l'orxata. El nostre viatge a Espanya va acabar a Catalunya, on vam arribar a Igualada i ens vam afegir al pelegrinatge cap als cims punxeguts de Montserrat i vam agafar el funicular més amunt del monestir fins al cim, on, en la dura roca basàltica, eren freqüents la *Saxifraga catalaunica* i l'*Erodium supracanum* i, més enllà dels boscos de boix, les flors rugoses del *Ramonda myconi*. Un agradable viatge d'un dia en cotxe ens va dur a la frontera de la Jonquera. La

meua primera visita a Espanya s'havia acabat. Va tenir en mi un efecte inesborrable i tindria conseqüències incalculables per a la meua vida i trajectòria professional posteriors.

L'any següent (1948), acompanyat per Peter Davies (que més endavant seria catedràtic), que era company meu a la Universitat d'Edimburg, vaig tornar a Espanya per fer una expedició de recollida de plantes més extensa en nom de la Reial Societat Hortícola de Londres. Hi vam recollir llavors de més de 180 espècies i bulbs de quinze espècies diferents. Es van cultivar als jardins de la Reial Societat Hortícola de Wisley i el Reial Jardí Botànic d'Edimburg i el de Kew i aquest material va representar la major introducció, tot d'una, de plantes espanyoles a la ciència i l'horticultura a la Gran Bretanya. A més, vam elaborar més de mil col·leccions d'herbaris. Jo mateix vaig publicar un breu relat del viatge en la revista de la Reial Societat d'Horticultura (Heywood, 1955).

Llavors, després de moltes lectures, m'havia convertit ràpidament en un expert en Espanya! I la nostra expedició estava molt més ben organitzada i àmplia que la visita de l'any anterior. A mitjan juny, vam viatjar amb tren a través de França fins a Espanya i vam arribar a Madrid després d'haver-nos de separar de les nostres premses de plantes pel camí. A Madrid vam sopar amb els guàrdies forestals Luis Ceballos i Manuel Martín Bolaños, que ens van donar molts consells útils i van acordar que intentarien ajudar-nos a recuperar les premses. Durant la nostra estada obligada a Madrid vam fer una excursió a Aranjuez, on, aquells dies, el palau reial i els jardins estaven decadents i ruïnosa, però amb un gran encant nostàlgic. Encara que els jardins tenien un paper principal en la introducció de plantes, el nostre interès estava en els pròxims turons baixos de creta i marga amb les seues vegetacions característiques de bosquina i timonedes amb *Stipa tenacissima*, *Reseda suffruticosa*, *Iberis subvelutina*, *Helianthemum squamatum*, *Teucrium pumilum*, *Lepidum subulatum*, *Thymus gypsicola* i, en les comunitats nitròfiles, l'endèmic *Sisymbrium cavanillesianum*. Vam assecar les plantes en el terrat de l'hotel i gairebé vam provocar un incident quan alguns

dels periòdics que hi utilitzàvem es van envolar i van caure cap al carrer Arenal. Fora d'això, la nostra estada a Madrid va ser tranquil·la.

Per fi les nostres premses vam arribar a Madrid i vam agafar un tren cap al sud per a tornar a la serra de Cazorla per fer-ne una exploració molt més detallada. Cazorla no sols és un atzucac (llevat que condueques travessant la serra), sinó que a més és difícil arribar-hi amb transport públic. El baixador de Los Propios-Cazorla està lluny del poble amb el qual estava connectat per un autobús correu (normalment) diari. A més, el pont que creuava un riu que hi ha de camí estava destruït i l'autobús havia de creuar-lo pel punt més poc profund; una experiència que acovardeix si no te l'esperes. L'alternativa era baixar del tren en l'estació d'enllaç Linares-Baeza (a una distància considerable de la ciutat monumental de Baeza) i llavors agafar un tramvia que circula camp a través fins a Úbeda, d'on un autobús, l'Alsina, ix cap a Cazorla. El primer tramvia no va acceptar el munt d'equipatge que dúiem,² així

que vam haver d'esperar unes quantes hores a la inhòspita estació d'enllaç el tramvia següent, que va arribar a Úbeda massa tard perquè agafàrem l'autobús. Així, finalment vam arribar a un acord amb un camioner i vam travessar el camp onejant cap a Cazorla, quan la llum violeta i blava del capvespre projectava ombres en els

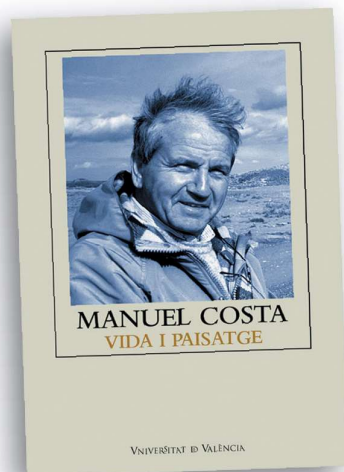
amplis paisatges de camps d'oliveres.

Durant els deu dies següents vam fer una exploració meticulosa dels pics i les valls de la serra de Cazorla i la serra del Pozo Alcón i la serra de Cabrilla, recollint totes les plantes rares o endèmiques de la regió descrites prèviament, com ara *Narcissus hedraeanthus* (Heywood, 1955), probablement l'espècie més diminuta del gènere, *N. longispathus*, i *Iris serotina* (Heywood, 1949), i registrant centenars de nous apunts d'aquesta àrea, incloent-hi disset noves relacions de la província de Jaén i set d'Andalusia. Algunes de les plantes que vam recollir van resultar ser espècies noves per a la ciència, i jo les vaig descriure més tard, com ara *Aquilegia cazorlensis*, *Geranium cazorlanum* i *Erodium cazorlense*.

Els resultats de l'estudi de tot aquest material es van publicar en forma de sèries de documents (Heywood,

«SABEMOS POR EL TABACO
QUE FUMAN QUE ÉSTOS
SON CABALLEROS
INGLESES...»

2. Viatjar amb grans quantitats de premses i altre material sovint creava problemes a Espanya en aquella època, entre aquests la desconfiança dels funcionaris de transport sobre la raó per la qual algú podia viatjar amb grans quantitats de periòdics vells o el recel de les autoritats duaneres, que ens van confiscar totes les caixes de material de recollida a l'run perquè no teníem permís per a dur-les. Finalment la duana les va vendre al Jardí Botànic de Madrid, que, d'aquesta manera, va adquirir una quantitat considerable de béns pertanyents al Museu Britànic (Història Natural), que ens havia deixat les caixes de recollida.

“Entre els molts botànics que hi vaig conèixer i amb qui vaig treballar temps després, destaca Manuel Costa, no sols com a magnífic botànic i defensor de la flora i la vegetació de la seua nativa regió de València, sinó també com a home de principis humans excepcionals i amic autèntic i lleial durant més de trenta anys”. A l'esquerra, llibre d'homenatge al Dr. Costa, d'on s'ha extret aquest reportatge.

1950, 1954b, 1961) i els apunts van formar una part substancial del *Catálogo de plantas de la provincia de Jaén*, publicat amb Emilio Fernández Galiano (1960).

Encara que aquest segon viatge no ens va ocasionar cap incident perillós com l'embostrada dels maquis a Sierra Nevada, sí que en vam patir alguns com el redescobrimient de *Gentiana boryi* en Los Borreguiles de San Juan, també a Sierra Nevada, que va ser referit de manera molt destacada en la contraportada del diari *Ideal* de Granada sota el titular “Descubrimiento de la genciana de diez puntos”; la nostra entrada, sense adonar-nos-en, en una zona de protecció militar prop de Cartagena en un taxi molt menut a la recerca de la bella *Limonium insigne*, descrita per Willkomm com a “*Planta eximia, generic species elegantissima ac pulcherrima*”, només per veure que els soldats estaven volant els cingles amb explosius, fent caure còdols sobre nosaltres; i la recerca a Elx d'un *Limonium* gairebé igual de bonic que *L. insigne*, que Willkomm va caracteritzar com a “*Species pariter perpulchra*”, que es va convertir en un absurd a l'estil de Pinero que va implicar gran part de la població local, uns quants taxistes, un granger agressiu, un funcionari del Govern de segona i el propietari d'un garatge. Però, com quasi sempre ocorre a Espanya, tot va acabar feliçment en trobar el *Limonium* en les salines prop dels famosos camps de palmeres (el Palmerar) que envolta tres costats de la ciutat, on es recull cada any per a escampar-lo pels carrers durant les processons del Corpus Christi.

Després d'aquests dos viatges a Espanya, molts més n'hi seguirien durant els cinquanta anys següents, i durant aquest temps, tant Espanya com la botànica es van transformar. Hi ha molt més per contar –i s'hauria de registrar– potser en una altra ocasió. Va ser un privilegi conèixer la vella Espanya, tot i que de

vegades fóra molt incòmode, i haver conegut persones com José Cuatrecasas, Salvador Rivas Goday, Elena Paunero, Carlos Vicioso, Pius Font i Quer, Oriol de Bolòs, Arturo Caballero, José Borja, Florencio Bustinza i Jordán de Urries.

Entre els molts botànics que hi vaig conèixer i amb qui vaig treballar temps després, destaca Manuel Costa, no sols com a magnífic botànic i defensor de la flora i la vegetació de la seua nativa regió de València, que entén tan bé, sinó també com a home de principis humans excepcionals i amic autèntic i lleial durant més de trenta anys. Tant a Madrid com, després, a València hem col·laborat estretament en una sèrie de qüestions; hem fet moltes excursions al camp junts, cadascú hem fet classe als estudiants de l'altre, i hem passat més d'un dia sencer discutint els problemes de la botànica i cercant solucions. Em complau dedicar aquesta breu memòria a ell i a la nostra prolongada amistat. ☺

BIBLIOGRAFIA

- BLANCA, G. *et al.* (2002): *Flora amenazada y endémica de Sierra Nevada*, Granada.
- CUATRECASAS, J. (1929): “Estudios sobre la flora y vegetación del Macizo de Mágina”, *Trab. Mus. Ci. Nat. Barcel.* XII.
- FERNÁNDEZ GALIANO, E.; V. H. HEYWOOD (1960): *Catálogo de Plantas de la Provincia de Jaén (Mitad Oriental)*, Jaén.
- GANDOGHER, M. (1904): “Nouveaux déjeuners dans les montagnes de l'Andalousie”, *Bull. Acad. Acad. Int. Géogr. Bot.* 13: 225-228.
- HERVIER, J. (1905): “Excursions botaniques de M. Elisée Reverchon dans le massif de la Sagra et à Velez Rubio (Espagne) de 1890 à 1903”, *Bull. Acad. Acad. Int. Géogr. Bot.*, 15: 1-32, 57-72, 89-120, 157-170.
- (1906): “Excursions botaniques de M. Elisée Reverchon dans le massif de la Sagra et à Velez Rubio (Espagne) de 1890 à 1903”, *Bull. Acad. Acad. Int. Géogr. Bot.*, 16: 201.
- (1907): “Excursions botaniques de M. Elisée Reverchon (suite)”, *Bull. Acad. Acad. Int. Géogr. Bot.*, 17: 33-64, 193-208, 230-231.
- HEYWOOD, V. H. (1948): “Through the Spanish Sierras”, *J. Roy. Hort. Soc.* 73: 257-266.
- (1949): “*Iris serotina* – a late-flowering Xiphion”, *The Iris Year Book* 1949: 105.
- (1950): “Plant collecting in the mountains of Andalusia”, *J. Roy. Hort. Soc.* 75: 444-452, 478-485.
- (1954a): “A revision of the Spanish species of *Tanacetum* subsect. *Leucanthemopsis* Giroux”, *Anal. Inst. Bot. A. J. Cavanilles*, Madrid 12 (2): 313-337.
- (1954b): “*Notulae criticae* and *Floram Hispaniae* perrinentes”, I. *Bull. Brit. Mus. Nat. Hist. ser. Botany*, 1 No. 4: 81-122.
- (1955): “*Narcissus hedraeanthus* (Webb. & Heldr.) Colmeiro”, *Curtis' Bot. Mag.* 170, tab. 248.
- (1961): “The flora of the Sierra de Cazorla, South-east Spain”, I. *Feddes Repert.* 6: 427-72.
- (1975): “*Leucanthemopsis* (Giroux) Heywood – a new genus of Compositae – Anthemideae”, *Anal. Inst. Bot. A. J. Cavanilles*, 32: 175-187.
- (2002): “Desarrollo de la botánica en los últimos años y su contribución a las ciencias ambientales y a la conservación de los recursos naturales”, dins HERNÁNDEZ TRISTAN, R.; L. CORRAL MORA; F. INFANTE GARCÍA-PANTALEÓN (eds.) (2002): *50 Años de Biología en España. Conferencia Española de Decanos de Biología*, pp. 69-81.
- MACKAY, E. (1917): *La Sierra de Cazorla bajo su aspecto forestal*, Madrid.
- PAU, C. (1904-07): *Cartas a un botánico*, [I] 4. Saragossa. [Vegeu Heywood, V. H., 1954].

Vernon H. Heywood. Professor emèrit de la Universitat de Reading (Regne Unit).